

TÜRK ATASÖZLERİNDE GÖNÜL KAVRAYIŞI

Levent BAŞARKANOĞLU*

Öz

Atasözleri, kendisini var eden toplumun kültürel birikimlerini, değer yargularını, dünya görüşünü aktaran halk bilgisi ürünleridir. Gönül, Orhun Abidelerinden bugüne Türkçenin söz varlığı içinde canlılığını hiç yitirmeden günümüze kadar gelmiş bir sözcüktür. Bu çalışmada Türk atasözlerindeki gönül kavramı üzerinde durulmuş, yetmiş atasözü metni; gönlün algısal, duygusal, aklı ve çevresel boyutlarına göre tasnif edilerek değerlendirilmiştir. Türk irfanında derin yansımaları olan bu kavram algısal bir zemine oturtularak tematik yönden incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: atasözü, kültür, gönül, bağlam

THE CONCEPTION OF HEART (“GÖNÜL”) IN TURKISH PROVERBS

Abstract

Proverbs are the products of related society's folk knowledge which transfer the society's attitude, toward the world, value judgements and cultural heritage. Coming out of Orkhon Inscriptions, heart has not host its vitality in Turkish vocabulary. In this study concept of heart in Turkish proverbs, has been analyzed in seventy proverbs, according to its perceptual, emotional, mental and environmental dimensions. Having deep reflections in Turkish mysticism, this has been studied on perceptual grounds.

Keywords: proverb, culture, heart, context

Giriş

Anonim halk edebiyatı ürünlerimizden olan atasözleri; atalarımız tarafından uzun tecrübe ve gözlemler sonucunda oluşturulmuş, toplumsal yapının düzenlenmesine yönelik pek çok işlevi yerine getiren, edebî

sanatların kullanımıyla mensur ve manzum olarak kalıplaşmış, hemen her konuda söylenebilen, eğitmek ve öğretmek amacı taşıyan sözlerdir⁷. Atalarımıza ait bilgi ve tecrübenin aktarımında, kuşaklar arasındaki iletişimin kurulmasında önemli bir rol oynayan atasözleri, aynı zamanda Türk töresinin uygulanmasında kültürel bir ferman özelliği taşırlar. Bu bakımdan Türk milletinin temel zihin yapısını gösteren, birlik ve bütünlüğünü ifade etmeleri bakımından atasözleri ayrı bir öneme sahiptir (Çobanoğlu 2004: 1).

Bu çalışmada içinde gönül sözcüğünün geçtiği tespit edilen 70 atasözü metni ile ilgili değerlendirmelere yer verilecektir. Gönül sözüne kavramsal olarak değinilecek, Türk edebiyatında oldukça geniş bir kullanım alanına sahip olan bu söz üzerinden, Türk atasözlerinde gönül konusu ele alınacaktır. Gönül ile ilgili algılama görsel-işitsel, duygusal, fikirselsel ve çevresel bir bağlam içinde değerlendirilecektir.⁸ Türk atasözlerinde gönül sözüne yüklenen anlamlar belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Gönülün Algı Bağlamı

Algı, duyu verilerini örgütleyip yorumlayarak çevremizdeki nesne ve olaylara anlam verme sürecidir. Birbirinden bağımsız olarak değişik duyu organlarından gelen duysal veriler anlamsal bir bütüne dönüşür. Algı her insan için öznel bir süreç olmakla birlikte kişinin daha önceki deneyimleri ve yaşantılarının da algılama üzerindeki etkisi büyüktür (Cüceloğlu 1994: 98). Gönül sözünün algısal olarak

anlamlandırılmasına ilişkin tespit edilen atasözlerinde işitme ve daha çok da görme duyu organlarının kullanıldığı dikkati çekmektedir. Divânu Lügati't-Türk'te gönül (köngül); *kalp, gönül, anlayış* olarak tanımlanmış, görme duyusuyla ilgili olarak “*Közden yırasa köngülden yeme yırar*”, “*gözden irak olan gönülden de irak olur*” şeklinde geçmiştir (Atalay 1985c: 366). Yine Divânu Lügati't-Türk'te, “*Kulak eşitse köngül bilir, köz görse üdhik gelir*” “*Kulak işitirse gönül bilir, göz sevgilisini görünce coşkunluk gelir*” (Atalay 1985a: 212). Atasözünde işitme ve görme duyuları ile gönül arasında ilgi kurulmuştur. Her iki atasözünde de görme ve işitme somut bir varlığın algılanmasına yöneliktir. Gönül gibi soyut kavramlar, somuttan hareketle genellikle benzetme ya da mecaz yoluyla

* BAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, leventbasarkan@gmail.com

⁷ Atasözü tanımları için bk. Aksoy, Ömer Asım (1984), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.36; Oy, Aydın (1972), *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ss.1-2; Çobanoğlu, Özkul (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, ss. 1-13.

⁸Gönülün algısal, duygusal, akli ve çevresel bağlamında tasnifi, Prof. Dr. Ahmet İnam'ın “Candan Gönüle” adlı kitabındaki değerlendirmeler ışığında yapılmıştır.

verilir (Oy 1972: 84). Bahsedilen atasözlerinde de gönül; uzaklık, ses ve sevgili gibi somut unsurlarla verilmiştir.

Gözle gönül hile götürmez⁹ (Bor -Niğde)

Göz gördü göyül sevdi benim ne günahım var? (Beydili-Abbasi 2004: 117).

Göz görmese könül sevmez (Beydili-Abbasi 2004: 117).

Gözde olmayan göyülde de olmaz (Beydili-Abbasi 2004: 117).

Göz görmeyince gönül katlanır (Oy 1972: 285).

Göz görür, gönül ister (Oy 1972: 285).

Könül gözden su içer (Beydili-Abbasi 2004: 153).

Gönül taşla kırılmaz, sesle kırılır (Osmaniye, Ilgın -Konya).

Acı söz baş belâsı, tatlı söz gönül yarasıdır (Gündüzbey, Yeşilyurt - Malatya).

İyi söz gönlün yaylasıdır (-Niğde).

Közden yırasa köngülden yeme yırar, “gözden irak olan gönülden de irak olur” (Atalay 1985c: 366).

Kulak işitirse gönül bilir, göz sevgilisini görünce coşkunluk gelir (Atalay 1985a: 212).

Burada sıraladığımız atasözlerini tematik olarak değerlendirdiğimizde bunların algıdan duyu dünyasına aktarılan atasözleri olduğu söylenebilir. Görme ve işitme duyularına, insan için olan öneminden dolayı birincil duyu organları denir. Diğer duyu organları da insan için önemli işlevlere sahiptir; ancak görme ve işitme kadar sıklıkla kullanılmadıkları için onlar da ikincil duyu organları olarak adlandırılırlar (Cüceloğlu 1994: 103). Gönül ile ilgili atasözlerinde birincil duyu organları yani görme ve işitme ile ilgili algılamaların kullanıldığı görülmektedir. Görmenin işitmeye nazaran daha çok kullanıldığı dikkati çeken başka bir özelliktir. Gönlün atasözlerimizde olmasa da bazı deyimlerimizde bedenle ilgili olarak “mide” anlamında kullanıldığı da dikkati çekicidir. Divânu Lügati't-Türk'te “Könglüm talgurdı” “Gönlüm bulandı, karıştı” (Atalay 1985b: 178). “Köngül bulgandı.” “Gönlü bulandı” (Atalay 1985b: 238). deyimlerinde gönlün, içi bulanmak, midesi bulanmak gibi anlamlarda kullanıldığı görülür.

⁹ Ağızlardan derlenmiş atasözlerinin yanında derlendiği yerlere ait bilgilere yer verilmesi, bununla birlikte dipnot koymanın karışıklığa neden olacağı düşüncesiyle, bu atasözlerini aldığımız kaynakları belirtmeyi uygun gördük. Aksoy, Ömer Asım (2009), **Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II**, Ankara: TDK Yayınları,

2. Gönülün Duygu Bağlamı

2.1. Tevâzu ve Gönül

Gönül sözünün yazıtlardan günümüze kadar somuttan soyuta doğru giden bir algılama içinde olduğu söylenebilir. Somuttan soyuta doğru olan bu algılama, tarihsel bir sürecin sonunda insanın anlam dünyasının genişlemesi ve zenginleşmesiyle ilgilidir.

Gönül, Türk tefekküründe ulvi değerlerle kendisini var edebilen bir özelliğe sahiptir. Bu değerler Türk insanının devlet geleneğinden sosyal hayatına kadar nüfuz etmiş mahiyettedir. Atasözlerinde alçak gönüllü olmanın önemi belirtilirken, kibirli olanı Tanrının bile sevmeyeceği üzerinde durulur. Kibirli kişilerin kötü kişiler olduğu vurgulanır.

Gönlüyle gelen tez gider (Böğürtlen, Sivrihisar -Eskişehir).

Kötünün gönlü büyük olur (Suşehri -Sivas).

Gönülünü yüce tutan erde devlet olmaz (Silifke -İçel).

Kişide gönül olmaz (-Kayseri).

Alçak gönül, yüce devlettir (Niksar -Tokat).

Gönül, kültürümüzü anlatan çekirdek bir kavramdır. İslam öncesi ve İslam kültürünü yaşayan Anadolu insanı gönül sözünde kendisini anlatmıştır (İnam 2012: 14). Gönül, Türk kültür tarihimiz içerisinde ilk olarak Orhun Abideleri'nde, Kül Tigin Abidesinin güney cephesinde karşımıza çıkar. Abidelerde gönül (köngül), “*gönül, kalp, yürek, iç fikir, düşünce, akıl, anlayış, arzu, ülkü*” (Ergin 1992: 122). gibi anlamlarıyla açıklanmıştır. Bilge Kağan, “*Taş tokıtdım. Köngültek isabımın urturtum*” (Ergin 1992: 67). “*Taş yonturdum. Gönüldeki sözümü vurdurdum*” (Ergin 1992: 19). diyerek abidelerin Türk kağanlarının gönlündeki sözler olduğunu belirtir. Gönle ilişkin yapılan bu değerlendirme, “gönül” sözüne ayrı bir önem kazandırır. Orhun Abidelerinde; güç veren, yer ve suları tanzim eden kut ve ülüg (kısmet veren) yeri göğü yaratan hep Tanrıdır. Türk kağanları Tanrı tarafından kut verilmiş kişiler oldukları için Kağanın almış olduğu “kut”, Tanrının kağanlara mazhar kıldığı bilgece düşünme, hissetme, kendine ve toplumsal yapıya yön verebilme iradesidir. Türkler her vesile ile Tanrı iradesini hatırlamaktadırlar (Başer 2011: 17). Dede Korkut'un Tanrı iradesini vazife bilmesi daha Dede Korkut Kitabı'nın Mukaddime bölümünde dile getirilmektedir. “*Gayıbdan dürlü haber söyler idi. Hak Tâala onun könlüne ilham ider idi*” (Ergin 2011: 73). Bu ifadelerden Tanrının hüküm sürdüğü yerin gönül olduğu, sırlar âleminin kapılarının gönle açıldığı belirtilir. Yine Mukaddime bölümünde kibirli kişileri Tanrının sevmeyeceği, büyük gönüllü kişilerin devlet idare edemeyeceği anlaşılır. “*Tekebbürlük*

eyleyeni Tanrı sevmez, könlünüce tutan erde devlet olmaz” (Ergin 2011: 73). Atasözlerinde de aynı yapının korunduğu, aynı anlam birlikteliğinin kurulduğu söylenebilir.

2.2. Aşk, Sevgi, Muhabbet ve Gönül

Gönlün aşk ve seveda yönünü kavrayabilmek için sözlüklerdeki anlamlarına bakmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Türkçe Sözlükte gönül, “1- *Sevgi, istek, düşünüş, anma ve hatır gibi kalpte var sayılan duygu kaynağı. 2- mec. İstek, arzu*” (Türkçe Sözlük, 1998) anlamlarıyla verilmiştir.

Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türkî’de gönül sözünü on bir başlıkta bazıları eşanlamlı olmakla beraber otuz beş manada değerlendirmiştir. 1. *İnsanın hayat merkezi, yüreğin manevi ciheti, kalb, dil, fuad, 2. Duygu, his, tesir, 3. Muhabbet, şefkat, sevgi, mehr, 4. Aşk, alaka, iptila 5. İstek, arzu, heves, meyil, hâhiş, 6. Rıza, muvafakat, 7. Cesaret, cüret, şecaat, 8. Kibir, gurur, taazzum, tekebbür, 9. Ahlak, sîret, tabiat, hissiyyat, 10. Hatır, 11. Mide* (Kâmûs-ı Türkî, 2008).

Atasözlerinde gönül, sözlüklerdeki anlamları gibi insanın manevi yönünü de kapsayan bir sözcüktür. Bu çerçevede gönül, insanın duygu evrenidir. Gönül sonsuz bir sevginin mekânı olarak düşünülür, aşksız ve sevgisiz düşünülmez.

Gönül ferman dinlemez (Aksoy 1984: 243).

Gönül verme evliye eve gider unuttur (Aksoy 1984: 244).

Gönül kimi severse güzel odur (Aksoy 1984: 244).

İki gönül bir olunca(olursa) samanlık seyran olur (Aksoy 1984: 267).

Deniz dalgasız olmaz, gönül sevdasız olmaz (Aksoy 1984: 200). El(in) vergisi, gönül(ün) sevgisi (Aksoy 1984: 223).

Gözel güzel deyil, könül seven gözeldi (Beydili-Abbaslı 2004: 118).

Könül seven göyçek olar dünyada (Beydili-Abbaslı 2004: 153). Her yiğidin gönlünde (her gönülde) bir arslan yatar (Aksoy 1984: 261).

Sevgi ve aşk gönlün duygu değerini en iyi yansıtan sözcüklerdir; ancak atasözlerinde aşk sözcüğünün hiç kullanılmadığı görülür. Gönül sevgi ve güzel kavramlarıyla birlikte dile getirilir. Güzelliğin göreceli olması gönlün ona meyletmesiyle ilgili bir durumdur, gönüldeki sevgi güzeli güzel yapar. “Gönüllerin bir olması” kişinin benlik duygusundan sıyrılarak “biz” duygusuyla hareket etmesidir. Atasözünde gönüllerin bir olması karşılıklı sevgiyle ilgili bir durum olarak dile getirilir. Gönül

bazen tutkuya kapılır ve taşkın hallerde bulunabilir, bu durumda gönül ferman dinlemez, kural tanımaz olur.

2.3. İstek-İsteksizlik ve Gönül

Gönül, atasözlerinde “istek, arzu, heves” manalarıyla geçerken, gönülsüz olarak kullanıldığı atasözlerinde “isteksizliği” belirtir. Gönülsüz, Türkçe Sözlük’te, “*gönlü olmayan, isteksiz, istemeyerek*” şeklinde tanımlanmıştır. (TDK Türkçe Sözlük 1998: 874) Gönüllü olmak içtenlikle ilgilidir, kişi özgür iradesiyle karar alamadığında yapılan iş de isteksiz olur. Bu yönüyle gönül, özgür iradeyle doğrudan ilgilidir. Duygu dünyamızdaki inceliklerin kavranması, ancak kişinin kendisini gönlüyle bir bütün olarak ortaya koyabilmesinin sonucunda gerçekleşir.

Çobanın gönlü olursa (olunca) tekedен yağ (süt) çıkarır (Aksoy 1984: 190).

Altına at düşenin gönlüne murat düşer (Tirebolu-Giresun).

Martin göynü olursa dokuz, göynü olmazsa otuz (Eğridir - Isparta).

Donsuzun gönlünden dokuz top bez geçer (Aksoy 1984: 210).

Könlüyemiş isteyen dolanartağ başına (Beydili-Abbasklı 2004:

152) .

Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya varır (kaçar) ya zurnacıya (Aksoy 1984: 296).

İtin gönlüne kalsa (bıraksan) günde bir öleş yer (Gaziantep - Niğde).

Karganın gönlünden şahanlık geçermiş, şahanı da görünce delik ararmış (Sandıklı-Afyon).

Köpeğin gönlüne kalırsa yolda kervan kalmaz (Şekere -Hatay). Eşeğin gönlüne kalsa bir bağ bahdenizi götürmez (Gaziantep). Könüle güc yokdur (Beydili-Abbasklı 2004: 153).

Gönülsüz yenen (istenmeyen) aş, ya karın ağrıtır ya baş (Aksoy 1984: 244).

Gönülsüz namaz göğe (göklere) akmaz (Aksoy 1984: 244).

Gönülsüz köpek av avlamaz (Kuyucak -Aydın).

Gönülsüz it (köpek) kurda gitmez (Alican, İğdir; Kars; Burdur ve çevresi).

Gönülsüz işin gözsüz oğlu olur (Anamas, Eğridir-Isparta). Könülsüz

hüren köpek sürüye kurt getirir (Beydili-Abbasklı 2004: 153) .

Könülsüz işin ahır olmaz (Beydili-Abbasklı 2004: 153).

Bu bağlamda sıralanan atasözlerinde “gönlüne bırakmak, gönlünden geçmek, gönlüne kalmak” gibi deyimlerin kullanıldığı görülür. Gönül bu atasözlerinde olumsuz anlamda kullanılarak, gönülden geçenlerin kişiyi her zaman doğruya götürmeyeceği vurgulanır. Düşünceden, akıldan uzak bir gönül ile yanlış yerlere varılabilir. Böylelikle gönlün oluşumunda duygunun yanında akıl ve çevrenin de kavramı bütünleyen unsurlar olması önemli bir neticedir. Gönülsüz (Könülsüz), yani isteksiz yapılan işten de bir hayır gelmeyeceği, işin sonunda yine bir olumsuzluğun ortaya çıkacağı belirtilir. “gönlüne düşmek, gönlü olmak” gibi deyimlerin yer aldığı atasözleri ise olumlu anlamdadırlar. Kişinin gönlü olduğunda büyük zorlukların rahatlıkla aşılabileceği görülür, hiçbir şey zor gelmez. Gönlüne düşmek deyimini yaygın olarak, “gönlüne od / ateş düşmek” şeklinde kullanılırken, atasözünde “*gönlüne murat düşer*” şeklinde kullanılmıştır. İsteği gerçekleşen kişinin beklentilerinin arttığını daha başka şeylere de sahip olmak istediği belirtilir.

2.4. Özge, Özgül ve Gönül

Gönül kişiden ayrı bir bireymiş gibi algılanır, adeta kendisi başlı başına bir güçtür (İnam 2012: 14). Bu bağlamdaki atasözlerinde gönül kişileştirilmiştir, akli ve manevi değerleri içine alan onları tamamlayan özellikler gösterir, ancak yine de büsbütün ete kemiğe bürünmüş değildir. *Gönlün ağzı dili yoktur* (Merzifon-Amasya) atasözü buna güzel bir örnektir.

Er (vücut) kocar, gönül kocamaz (Aksoy 1984: 227).

Evladı (oğlumu) ben doğurdum, amma gönlünü ben doğurmadım (Aksoy 1984: 234).

Gönül umduğuna küser (Gündüzbey, Yeşilyurt-Malatya; Anamas, Eğridir-Isparta).

Gönül zararlıkta gezmez (Gaziantep).

Gözyaşı gönül yasını siler (Trabzon).

Gönül kendi işiyle akşam etmez (Ceylan, Fethiye -Muğla).

Gönül (insan) ummadığı yere küser (Gaziantep).

Gönül cenneti ister ama günah koymaz (Gülbayır, Niksar-Tokat).

Gönlün ağzı dili yoktur (Merzifon-Amasya).

Atasözlerinde gönlün, beden yaşlansa da yaşlanmayacağı taze kalacağı belirtilir, gönlün bedenden farklı olduğu “*gönlünü ben doğurmadım*” ifadesiyle aktarılır. Buradan gönlün anneden bağımsız olduğu vurgulanarak, gönle bir kişiye özgülük verilir ve özerklik tanınır. Bu özgülük ve özerklik onu anneden ve herkesten bağımsız kılar. Gönlün atasözlerinde, sosyal hayat içerisinde bir insan gibi yer aldığı ve bir kişilik kazandığı söylenebilir. Bazı atasözlerimizde bu kişilik özelliği

zıtlıklardan yararlanılarak, metaforik bir düzlemde verilir. Özgünlük, kabaca da olsa şu şekilde dile getirilir. “*Gönül var otluğa, gönül var bokluğa (konar)*” (Aksoy 1984: 244). Diğer bir atasözü ise “*Gönlün yazı var, kışı var*” (Aksoy 1984: 243) şeklinde olup, gönlün özge ve özgül yönünü belirtilir. Özgeliği, ötekine yönelik oluşuyla ilgilidir. Özgüllüğü ise biricikliğini ve özüne yakıştığını göstermesindedir (İnam 2012: 24).

2.5. Deli ve Gönül

Gönül bazen kendini kaybeder, duyguların insanı hükmü altına aldığı durumlarda gönül ferman dinlemez, akıl ile olan irtibatı kopar. Deli gönül, âşık ve tekke edebiyatımızda sıkça rastladığımız bir metafordur, gerek mecazî gerek ilahî aşkın tecelli ettiği durumlarda gönle söz geçmediğinde kullanılır. Ancak atasözlerinde durum biraz farklıdır, çünkü sosyal hayatı düzenleme işlevi de olan atasözleri kullanıldıkları bağlama göre anlamlandırılırlar. Atasözlerinin muhtevası kadar icrası ve icra edildiği ortam da önemlidir.

“Düşün deli gönül düşün, at mı alınır kışın, onun da parası peşin” (Küre - Kastamonu).

Bu atasözümüzdeki gönle itham edilen “deli” imgesi âşık ya da divan edebiyatımızdaki simgesel anlamından çok farklıdır. Deli bir metafor olmaktan öte yapılan yanlış bir işin sonucunda duyulan hayıflanmanın tesiriyle dile getirilmiş bir nevi kargaştır.

2.6. Gönül Kırmak / Almak ve Gönül

Duygu bağlamında bazı atasözlerinin “gönül kırmak ve gönül almak” deyimleriyle oluşturulduğu görülür. Gönül kırmak deyimini, Türkçe Sözlük’te “*Birini çok üzecek bir davranışta bulunmak, gücendirmek*” olarak verilirken, gönül almak, deyimiyse; “*sevindirmek, kırılan bir kimseyi güzel bir davranışla hoşnut etmek*” (TDK Türkçe Sözlük 1998: 871). Anlamları ile açıklanmıştır. Deyimler taşıdıkları anlam bakımından zıt anlamlıdır, bu özellikleri atasözlerine de yansımıştır. Atasözleri şu şekildedir;

Kolu kırık işlemiş gönlü kırık işlememiş (Bor -Niğde, Silifke - İçel).

Atma taş ile gönül kırılmaz (Çayköy, Niksar -Tokat).

Könül bir şüşedi, sındırmaq olmaz (Beydili-Abbasi 2004: 152).

Yarım elma gönül alma (Oy 1972: 321).

Gönül bir sırça saraydır, kırılırsa yapılmaz (Aksoy 1984: 243).

Gönül, sevginin ve aşkın mekânıdır, narindir, hassastır dikkat edilmezse çok çabuk kırılabilir. Onun için atasözlerinde gönül, sırçadan

bir saraya, şişeye ya da cama teşbih edilir. Bu cisimler kırıldıklarında bir daha eskisi gibi olmazlar gönül de böyledir kırılırsa tamiri olmaz.

2.7. Mânâ Âlemi ve Gönül

Atasözlerinde “gönül yapmak ve gönül yıkmak” deyimlerinin duygu dünyamızda bıraktığı çağrışımlar daha çok metafizik dünyamızı etkiler. Gönül, madde âleminin tamamen soyutlanarak mânâ âleminin kapılarını aralar. Bu durum, kişinin mutlak hakikati, ilahi olanı sezme, kavrama şeklinde ortaya çıkan bir süreci ifade eder.

Gönül yapmak arş yapmaktır (Oy 1972: 198).

Gönül Hak binasıdır (Gölpınarlı 1976: 127).

Gönül gönüle köprüdür (Seslikaya, Ardeşen -Rize).

Gönülden gönüle (kalpten kalbe) yol vardır. (Kalp kalbe karşıdır) (Aksoy 1984: 243).

Gönül hoşluğuyla olur ibadet (Gölpınarlı 1976: 127).

Arslan postunda, gönül dostunda (Aksoy 1984: 139).

Könül dostun tanır (Beydili-Abbasi 2004: 153).

Allah herkesin gönlüne göre verir (Oy 1972: 254).

Gönül yiken (yikan) Tanrı'ya irmez (Oy 1972: 198).

Bin gönülü yıkmak kolay, fakat birini yapmak zordur (Merzifon - Amasya).

Gönül yapmak, tasavvuf geleneğiyle ilgili olarak, onun özünü teşkil eden anlayışlardan biridir. Tasavvufi Terimler Sözlüğünde gönül, Farsça “dil” karşılığıyla birlikte; kalp, sırlar hazinesi, Allah'ın nazar ettiği mahal, ilahi kemalin ve cemâlin en güzel tecelli ettiği yer, olarak tanımlanır. (Uludağ 2001: 107). Gönül Tanrı evidir ya da atasözündeki ifadeyle Hak binasıdır, gönül yapmak tüm evreni inşa etmekle aynı görülürken, gönül yıkan kişinin de Tanrı'ya vasıl olamayacağı belirtilir. “Gönülden Gönüle yol vardır.” atasözü, hal ehlinin birbirlerinin hallerini gönül yoluyla bileceklerini belirtir (Gölpınarlı 1976: 129). Yol evlatları da denilen gönül erlerinin arasında Allah sevgisine dayalı bir muhabbet vardır, bu muhabbete gönül dostluğu denir. Tasavvufi Terimler Sözlüğünde dost; “*Yar, sevgili, arkadaş, ahbap, muhabbet ve sevgi. Kulun Allah'ı sevmesinden önce Allah'ın ezelde kulunu sevmesi ve dost edinmesi*” olarak tanımlanır. (Uludağ 2005: 109-110). Post, “*Tekkelerde belli bir makamı temsil eder* (Uludağ 2005: 288). Alevi Bektaşî inanişinde Allah'ın aslanı ve on iki imamın başı Hz. Ali'dir. On iki post on iki imamı, aslan da Hz. Ali'yi simgeler. “*Arslan postunda, gönül dostunda*” (Aksoy 1984: 139). Atasözünün oluşum ve yaratım bağlamının Bektaşîlik ile ilgili olduğu söylenebilir.

3. Gönülün Akıl Bağlamı

Akıl, Ötügen Sözlükte şöyle tanımlanır: “İnsanın kendi davranışlarını tanımısına, bilmesine ve değerlendirmesine yarayan kabiliyeti; iyiyle kötüyü, doğruyla yanlış, gerçekle yalanı ayırt edebilme gücü” (Ötügen Sözlük, 168). Akıl edebiyat geleneğimizde genel olarak gönülün ya da aşkın zıttı bir kavram olarak anlaşılmalıdır. Hakikat yolcusunun kılavuzu akılı değil gönül olmuştur. Akıl ancak gönle tabi olduğunda nefsanî / dünyevî hasletlerinden uzaklaştığında hoş karşılanır. Akıl gönülün içinde ona tabi olarak düşünülür. Gönül bir bütünlük çabasıdır, bütünlüğe yönelmez; akıl-duygu, akıl-beden, beden-duygu gibi ayrımları aşar. Gönül taşıyan insan bedeni, duyguları çevresiyle düşünür. Düşünceleriyle, bedeniyle duyar (İnam 2012: 100).

Güzel göz için, akıllı gönül içi. (Beydili-Abbasi 2004: 118).

Belirtilen atasözünde güzellik bedensel bir algılama ile değerlendirilerek gönülün akıl-beden ayrımına varılmış, güzelin değil akıllının gönle tabi olduğu üzerinde durulmuştur.

4. Gönülün Çevresel Bağlamı

Gönülün çevreyle ilgisini anlama, insanın kendisini nasıl ve kim olarak algılaması ile ilgilidir. Binlerce yıl önce insanın çevreyle olan ilişkisi, insanların gönülünü baskı altında tutmuştur; insanlar uzun yıllar gönülleri olduğunu kavrayamamışlardır. İnsanların korkuları, endişeleri, güvenme ve sığınma istekleri, gönülün gizil bir güç olarak kalmasına neden olur. Ancak din, sanat, bilim gibi kurumların oluşması ile insanlar gönüllerini duymaya ve algılamaya başlarlar. Bu algılama insanın kendinden farklı olan her şey ile bir etkileşime yönlendirir. İnsan; kendisiyle, bedeniyle, beden dışındaki doğal ve toplumsal çevreyle, başkalarının düşünceleriyle, duygularıyla etkileşim içinde girer ve bu etkileşim ile gönül belirginleşerek ortaya çıkar (İnam: 2012: 43).

İnsanın hayat karşısındaki duruşu, yaşam felsefesi bu etkileşimin sonucunda oluşur. Gönül geçmişini kucaklarken geleceğe de umut dolu köprüler kurar. Dolayısıyla insanın gönülünden, toplumun gönülüne doğru bir etkileşim sürecinde kültürel yapının oluşumunda gönülün rolü büyüktür. Konumuz olan atasözlerini de atalarımızın gönülündeki sözler olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü atasözleri, bize halkın ruhsal yapısını, töre ve dünya görüşünü aktarır.

Şinasi, Durub-ı Emsal-i Osmaniye adlı eserinde atasözünü; “*Durub-ı emsal ki hikmet’ül avamdır, lisanından sâdır olduğu milletin mahiyet-i efkârına delâlet eder.*” (Oy 1972: 2) şeklinde tanımlayarak,

atasözlerinin halk hikmetleri ve halk felsefesi olduğunu, dilinden çıktıkları milletin düşünce yapısını teşkil ettiklerini belirtmiştir.

Sonuç

Türk kültür tarihi içerisinde gönlün çok farklı anlamsal bağlamlarda kullanılabilirdiği görülmektedir. Elimizdeki metinler çerçevesinde gönül, öncelikli olarak somut bir algılama zemininde değerlendirilmiştir. Gönül ile ilgili ilk kavrayışlar çoğunlukla görmeye sonra da duymaya yönelik algılarla belirginleşmiştir. Gönülün algısal yansımalarının yanında bedensel bir niteliğinin olduğu da dikkati çekmektedir. Gönülün “mide” yerine kullanılması buna bir örnektir.

Tarihsel süreç içerisinde Türklerin sosyal ve dini yaşamlarındaki değişme ve gelişmeler onların duygu, düşünce ve inanışlarını da etkilemiştir. Gönül kavramı, bu süreç içerisinde hem sözlü hem de yazılı gelenek içindeki metinlere somut bir algıdan ziyade soyut bir takım duyguların ifade edilmesi işleviyle aksetmiştir. Türk atasözlerinin oluşum ve yaratım bağlamları değerlendirildiğinde, gönlün duygu içeren manalarının diğerlerine nazaran daha yaygın olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır.

Gönül, İslamiyet’in etkisiyle, tasavvuf geleneğimizde sıkça zikredilen bir kavram olarak belirginleşmiş ve bu şekliyle de sosyal hayat içerisinde pek çok atasözü metninde yer almıştır.

Gönülün bizim çalışmamızda, akıl bağlamıyla sadece tek bir atasözünde kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, Türk atasözlerinde gönlün akıl bağlamı ile ilgili sosyal hayattaki kullanım alanının çok az olduğunu gösterir.

Çalışmamızdaki atasözlerinin tamamı; gönlün algısal, duygusal, akli ve çevresel bağlamlarının insan tarafından algılandığı dönemleri belirttiği için tespit edilen tüm atasözlerini gönlün çevresel bağlamı içinde değerlendirmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer Asım(1984). **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1**. Ankara: TDK.
- Aksoy, Ömer Asım (2009). **Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler**. C. I. Ankara: TDK.
- Atalay, Besim(1985a). **Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi**. C. I. Ankara: TDK.
- Atalay, Besim (1985b). **Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi**. C.II. Ankara: TDK.
- Atalay, Besim (1985c). **Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi**. C.III. Ankara: TDK.
- Başer, Sait (2011). **Kutadgu Biligde Kut ve Töre**. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Beydili, Celal-İsrafil Abbashı (2004). **Atalar Sözü**. Bakü: Önder Neşriyat.
- Cüceloğlu, Doğan (1994). **İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları**, İstanbul: Remzi Kitabevi

- Çağbayır, Yaşar (2007). **Ötüken Türkçe Sözlük**. C.I İstanbul: Ötüken Neşriyat. Çobanoğlu, Özkul (2004). **Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Ergin, Muharrem (1992). **Orhun Abideleri**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1976). **Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- İnam, Ahmet (2012). **Candan Gönüle**. İstanbul: Bilsam Yayınları.
- Oy, Aydın. (1972). **Tarih Boyunca Türk Atasözleri**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parlatır, İsmail vd. (1998). **Türkçe Sözlük**. Ankara: TTK Basımevi.
- Sami, Şemseddin (2008). **Kamus-ı Türkî**. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Uludağ, Süleyman (2005). **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.